

УДК 349.3(477)

А. О. Медвідь

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЛЮДИНИ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ЗМІСТ, ОБСЯГ І МЕЖІ

У статті розглядається питання про юридичну природу права людини на соціальне забезпечення. Робиться висновок, що найбільш точно описати це право можна через дослідження трьох його характеристик: змісту, обсягу і меж, які детально розглядаються з використанням доробок науковців у цій сфері та прикладів із законодавства. Крім цього, пропонується авторське визначення поняття «право на соціальне забезпечення».

Ключові слова: право, право на соціальне забезпечення, соціальне забезпечення, соціальний захист, зміст права, провочності, обсяг права, обмеження права.

Постановка проблеми. Питання юридичної природи права особи на соціальне забезпечення як одного з базових соціальних прав людини досі не отримало належної уваги з боку теоретиків у сфері права соціального забезпечення. Незрозумілими на сьогодні залишаються його приватно- й публічно-правові начала, майновий чи немайновий характер, індивідуальна чи колективна належність тощо. Вирішити поставлені завдання видається можливим шляхом розкриття змісту цього права, його обсягу та меж. Отже, очевидно є потреба всебічно дослідити й описати юридичну природу цього невід'ємного права людини для наближення до єдності в її розумінні серед представників вітчизняної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичній природі права на соціальне забезпечення були присвячені праці таких учених, як Н.В. Галіцин, З.Ш. Гафуров, М.Л. Захаров, С.М. Прилипка, В.А. Рудик, Е.Г. Тучкова та інші. Проте єдності в її визначенні сьогодні досягнуто не було, що породжує необхідність подальших досліджень, а отже, можливість нового її осмислення.

Метою статті є надання характеристики праву особи на соціальне забезпечення з метою визначення його юридичної природи.

Виклад основного матеріалу. Право на соціальне забезпечення – це міра вірогідної поведінки особи, яка забезпечується юридичними обов'язками інших осіб і виражається в можливості для неї отримувати матеріальну допомо-

гу та соціальне обслуговування в разі настання соціальних ризиків з метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок незаборонених джерел фінансування.

Для характеристики права на соціальне забезпечення доцільним видається використати наукові доробки В.А. Рудик, яка вважає, що найбільш повно описати юридичну природу цього права можна через дослідження таких його властивостей, як зміст, обсяг і межі [1, с. 6].

Зміст будь-якого права становить набір правомочностей, що виражаються в чинному законодавстві України. Безспірною є думка О.П. Карманюк стосовно того, що будь-яке право особи складається з можливості користуватись певним благом для задоволення потреб та інтересів; права дії, що означає право вчиняти на власний розсуд; можливості вимагати діяти або утриматись від дій інших осіб; можливості необхідного захисту в разі порушення права через звернення до компетентних органів [2, с. 49]. Аналогічні правомочності становлять зміст права на соціальне забезпечення.

Окрім правомочностей, на нашу думку, право на соціальне забезпечення складається з таких компонентів: 1) інституційного – існування необхідної системи компетентних закладів, установ, організацій тощо (Фонду соціального страхування України, Пенсійного фонду України, центрів соціального обслуговування громадян, закладів соціального захисту для дітей-сиріт, бездомних осіб, осіб похилого віку, інвалідів

тощо), якими повною мірою реалізується надання населенню всієї сукупності заходів підтримки, що формує доступність соціальних послуг і матеріального забезпечення; 2) процедурного – наявність закріпленого законодавством механізму реалізації права на соціальне забезпечення, тобто необхідної законодавчої бази для реалізації цього права.

Поняття «обсяг» означає певну кількість, розмір, об'єм, величину, масштаб тощо. Обсяг права на соціальне забезпечення – це розмір матеріальної допомоги та величини соціальної послуги або їх комплексу.

Цікавим є питання стосовно одиниць вимірювання для оцінювання обсягу цього права. Зрозуміло, що для матеріальної допомоги (грошових виплат і натуральної допомоги, згідно зі ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 № 966-IV) такими одиницями виміру є гривні (копійки) і штуки (одиниці), кілограми, грами тощо. Дещо складніше визначити обсяг послуги, у тому числі соціальної. Так, наприклад, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14.04.2000 № 656, одиницею виміру житлово-комунальних послуг є квадратний метр (загальної площі) на одну особу; водопостачання та водовідведення – кубічний метр на одну особу; передплати газет – кількість штук на середньостатистичну родину; стосовно побутових послуг, наприклад, ремонт взуття – це пара взуття; одягу – одиниця одягу тощо; культурних послуг – разів (візит) тощо.

Варто зауважити, що жоден із стандартів надання соціальних послуг (Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомної особи; Державний стандарт надання притулку бездомним особам; Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб; Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів), затверджених у відповідному порядку, не містить поняття достатнього обсягу соціальної послуги, критеріїв визначення обсягу тієї чи іншої соціальної послуги, а відображає лише критерії оцінювання якості її надання, які переважно ґрунтуються на опитуванні отримувачів, що не завжди відображає дійсний стан речей. Відповідно, ці акти законодавства потребують значного доопрацювання в цій частині.

Сьогодні говорити про те, що право особи на соціальне забезпечення реалізується в

повному обсязі, ще зарано, адже деякі грошові виплати надаються в розмірах, навіть менших, ніж прожитковий мінімум для відповідної категорії населення, що суперечить положенням ст. 46 Конституції України стосовно того, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Прикладом норми, яка суперечить цим положенням, є ст. 6 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» від 18.05.2004 № 1727-IV, у якій зазначено, що розмір цього виду грошових виплат напряму залежить від групи інвалідності й становить 100% розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб лише для інвалідів I групи, для інших – менший.

Отже, можна дійти висновків, що на цьому етапі розвитку соціальне забезпечення в більшості випадків здійснюється не в достатньому обсязі, що стає перешкодою для повноцінного задоволення базових потреб людини, крім цього, не досягається одна з основних цілей соціального забезпечення загалом – повна компенсація втраченого доходу, внаслідок настання певного соціального ризику.

Третьою характеристикою права людини на соціальне забезпечення є межі цього права, тобто рубіж, обмеження, сфера, яку воно охоплює. Варто погодитись із В.А. Рудик, яка зазначає, що межі права на соціальний захист (забезпечення) можна розглядати із двох позицій: по-перше, як юридичні (власне правові) межі, тобто чітке закріплення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, розмірів грошових виплат, обсягів соціальних послуг, умов здійснення того чи іншого виду соціального забезпечення тощо; по-друге, соціально-економічні обмеження, зокрема фінансові можливості держави та інших суб'єктів соціального забезпечення на конкретному етапі розвитку, адже, як правило, відсутність економічної спроможності країни – сьогодні основна перепона на шляху до ефективного соціального забезпечення населення [1, с. 6].

У контексті дослідження соціально-економічних і юридичних меж права на соціальне забезпечення варто згадати Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення умов для економічного зростання в Україні» від 27.03.2014 № 1166-VII, положеннями якого, наприклад, було призупинено здійснення індексації пенсій (ч. 2 ст. 42 Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 27.03.2014 № 1166-VII) до стабілізації економічної ситуації в країні.

Отже, встановлення меж будь-якого права може мати як позитивні, так і негативні наслідки, а саме: закріплення розмірів грошових виплат та обсягів надання тих чи інших соціальних послуг, очевидно, є додатковою гарантією в процесі забезпечення ними особи, яка опинилась у складній життєвій ситуації й потребує зазначених видів соціального захисту; у свою чергу, призупинення, наприклад, дії деяких положень законодавства стосовно збільшення обсягів окремих видів підтримки з боку держави, без сумніву, є обмеженням права на соціальне забезпечення.

Право на соціальне забезпечення, окрім змісту, обсягу та меж, можна описати за допомогою властивих йому, як і кожному праву людини, характеристик.

По-перше, постає питання про його приватно-правову чи публічно-правову природу, стосовно якої досі немає єдності в доктрині права соціального забезпечення. Цікавою в цьому контексті є спроба Н.В. Галіцина визначити місце соціального права (права соціального захисту і права соціального забезпечення) у системі права, виходячи із цього, дослідити природу права на соціальний захист (забезпечення) [3, с. 71–76]. Так, із праці вченого випливає, що відносини із соціального забезпечення регулюються нормами як публічного, так і приватного права, але, виходячи із заперечення можливості існування «змішаних» галузей права, науковець визначає це право публічним, зазначаючи, що приватноправове регулювання характерне лише в разі відсутності норм публічного права. Схожої позиції дотримується О.Г. Чутчева [3, с. 72]. Розвиваючи цю думку, варто згадати доробки тих науковців, які, опираючись на конституційному положенні про те, що Україна є соціальною державою, зазначають, що соціальні права людини – суб'єктивні публічні права, тобто їх ефективно забезпечення може й має вимагатись особою в державі [4, с. 11–20.] Такий підхід, на нашу думку, є досить вузьким, адже для соціального захисту на цьому етапі характерним є все більший розвиток відмінних від держави суб'єктів, які беруть активну участь у підтримці окремих категорій населення передусім на основі договорів, також повинні діяти згідно із законодавством, тому, відповідно, право вимоги до цих закладів, організацій тощо може застосовуватись.

Зарахування сфери соціального захисту лише до приватної, як слушно зазначає Н.В. Галіцин, може призвести до відмови держави від обов'язку соціального захисту своїх громадян, що матиме вкрай негативні наслідки [3, с. 72], тому також не є виправданим.

С.М. Прилипко на основі праць Л.М. Захарова та Е.Г. Тучкової доходить висновку, що категорично зарахувати право соціального забезпечення до приватного чи публічного права неможливо через подвійну його природу – договірне та нормативне регулювання відносин у цій сфері [5, с. 44–50].

Отже, на основі таких позицій правників можна дійти висновку про дуалістичну природу права особи на соціальне забезпечення: по-перше, засобом його реалізації особою задовольняються її інтереси – ліквідація або зниження негативних наслідків того чи іншого соціального ризику, покращення матеріального становища тощо; по-друге, забезпечується виконання соціальної функції держави як одного з основних напрямів її діяльності й можливість для особи вимагати соціального захисту від держави. Це свідчить про приватну та публічну складову цього права.

Наступною важливою характеристикою права на соціальне забезпечення є його майновий характер. Усі соціальні права людини, у тому числі право на соціальне забезпечення, напряду пов'язані з економічними можливостями держави й інших суб'єктів. Майновий характер цього права виражається в можливості для особи, яка зіштовхнулася із тим чи іншим соціальним ризиком, отримувати матеріальну допомогу та соціальне обслуговування з метою його подолання взагалі або зниження ступеня негативного впливу. Незважаючи на те що соціальне обслуговування як один із компонентів соціального забезпечення за своєю сутністю не є матеріальним благом, а певною роботою (діями) на користь інших осіб, усе-таки за рахунок нього насамперед забезпечуються матеріальні інтереси особи.

Нерідко під час характеристики будь-якого права вказується на його колективну чи індивідуальну належність. Так, відповідно, право на соціальне забезпечення належить до соціальних прав людини, тобто є правом окремого суб'єкта. У юридичній літературі зустрічаються й відмінні від цієї точки зору. Наприклад, у процесі дослідження соціального обслуговування (у тому числі права на нього) трапляються висловлю-

вання стосовно того, що окрема соціальна група (бездомні особи, безпритульні діти, внутрішньо переміщені особи, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, молодь тощо) може розглядатися як суб'єкт права на цей вид підтримки. На противагу цьому, слушно зазначає О.О. Гірник, указуючи, що окрема соціальна група не є суб'єктом права на отримання соціальних послуг, адже відносини із соціального забезпечення юридично оформляються з конкретною особою, тобто індивідуально та персоніфіковано, а не з їх групою [6, с. 6]. На основі цього варто зазначити саме індивідуальний характер права особи на соціальне забезпечення.

Висновки і пропозиції. Отже, право на соціальне забезпечення є індивідуальним правом особи, яке має майновий характер, публічно-приватну правову природу, визначається як міра вірогідної поведінки особи, котра забезпечується юридичними обов'язками інших осіб, і виражається в можливості для неї отримувати матеріальну допомогу та соціальне обслуговування в разі настання соціальних ризиків з метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок незаборонених джерел фінансування.

Список використаної літератури:

1. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.А. Рудик ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 24 с.
2. Карманюк О.П. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки в контексті утвердження законності в українському суспільстві / О.П. Карманюк // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 48–52.
3. Галіцин Н.В. Соціальне право: юридична природа та місце в системі права / Н.В. Галіцин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 34. – Т. 2. – С. 71–76.
4. Гафуров З.Ш. Социально-правовое государство и право человека на достойное существование / З.Ш. Гафуров // Государство и право. – 2008. – № 5. – С. 11–20.
5. Прилипко С.М. До питання співвідношення «приватного» та «публічного» у праві соціального забезпечення / С.М. Прилипко // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2006. – Вип. 32. – С. 44–50.
6. Гірник О.О. Соціальне обслуговування за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О.О. Гірник. – К., 2014. – 19 с.

Медведь А. А. Характеристика права человека на социальное обеспечение: содержание, объем и пределы

В статье рассматривается вопрос о юридической природе права человека на социальное обеспечение. Делается вывод о том, что наиболее точно описать данное право возможно через исследование трех его характеристик: содержания, объема и пределов, которые детально рассматриваются с использованием наработок ученых в данной сфере и примеров из законодательства. Кроме этого, предлагается авторское определение понятия «право на социальное обеспечение».

Ключевые слова: право, право на социальное обеспечение, социальное обеспечение, социальна защита, содержание права, правомочия, объем права, ограничения права.

Medvid A. O. Characteristics of the human right to social maintenance: content, scope and limits

The article examines the legal nature of the human right to social maintenance. It is concluded that the most accurately describing of this right is possible through its three characteristics: content, scope and limits, that are explored in details with using of achievements of scientists in this area and examples from the legislation. In addition, the author proposes own definition of “the right to social maintenance”.

Key words: right, right to social maintenance, social maintenance, social protection, content of right, powers, limits of right.